द्वितीयः परिच्छेदः ।

वाक्यस्वरूपमाह—

वाक्यं स्याद्योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः ।

योग्यता पदार्थानां परस्परसंबन्धे बाधाभावः । पदोच्चयस्यैतदभा-

उपोद्घातसंगत्या वाक्यं निरूपयति—**वाक्यमिति** । प्रकृतसिद्ध्यनुकूलचिन्ताविषयत्वमुपोद्घातः । काव्यलक्षणं चात्र प्रकृतम् । योग्यतामाह—**पदार्थानामिति** । परस्परसंबन्धे परस्परान्वयबोधे । हेतुविशेषः । 'न तत्र करुणा हेतुः' इतिवत् षष्ठ्यर्थे सप्तमी । बाधो विपरीतबुद्धिः । तथा चान्वयबोधे हेतुभूतबाधाभावो योग्यतेत्यर्थः । प्रत्यक्षादिकारणीभूतबाधाभाववारणाय भूतान्तं विशेषणम् । 'पयसा सिञ्चति' इत्यादौ श्रोतुः सेकः पयःकरणकत्वाभाववानित्यादिविपरीतबुद्धेरभावः । सा चात्र प्रमारूपा ग्राह्या । अन्यथा तादृशभ्रमभाजि श्रोतरि सति 'पयसा सिञ्चति' इति वाक्यं न स्यात् । ननु तादृशप्रमाया अप्रसिद्ध्या तद्विरहस्याप्रसिद्धिरिति निरुक्तयोग्यता शशविषाणवदलीकेति चेत्तर्ह्येवं व्याख्येयम्—**परस्परसंबन्धे इति** । सप्तम्यर्थो निरूपकत्वम् । परस्परसंबन्धनिरूपकाणां पदार्थानामित्यर्थः । तात्पर्यविषयीभूतपरस्परसंबन्धे सतीत्यर्थः । **बाधाभावः** सद्भावः । एवं च तात्पर्यविषयीभूतसंबन्धेन तन्निरूपकाणां पदार्थानामेकतरस्मिन्नपरपदार्थसद्भावो योग्यतेति फलितम् । पाकादौ विद्यमानस्य वह्निकरणकत्वस्य सेकादौ येन केनचित्परम्परासंबन्धेन सद्भावे 'वह्निना सिञ्चति' इत्यादेर्वाक्यत्वप्रसक्तौ तद्वारणाय तात्पर्यविषयीभूतेति संबन्धविशेषणम् । अस्ति च 'पयसा सिञ्चति' इत्यादौ पयःकरणकत्वस्य स्वरूपसंबन्धेन सेके सद्भावः । योग्यताया व्यावृत्तिमाह—**पदोच्चयस्येति** । एतदभावे

---

1. वाक्यमिति । आकाङ्क्षायोग्यतासत्तिमतां पदानां समूहो वाक्यमिति । तत्रासत्तिर्मन्दबुद्धेरविलम्बेन शाब्दबोधे कारणम् । अमन्दबुद्धेस्त्वासत्त्यभावेऽपि पदार्थोपस्थितावाकाङ्क्षादितोऽविलम्बेनैव बोधो भवतीति न शाब्दबोधे तस्याः कारणत्वमिति मञ्जूषायां प्रतिपादितम् । दैनकर्यामपि—नचोक्ताया आसत्तेः श्लोकेऽभावादविशेषदर्शनेन पदाव्यवधानभ्रमस्यापि तत्राभावाच्छाब्दबोधो न स्यादिति वाच्यम्, श्लोकादौ योजनावाक्यादेवान्वयबोधोपगमात् इत्याद्यभिहितम् । तात्पर्यमपि शाब्दबोधे कारणम् । तच्च एतत्पदं वाक्यं वा एतदर्थबोधायोच्चार्यत इति प्रयोक्तुरिच्छारूपम् । तात्पर्यनियामकं तु प्रकरणादिकमेव । अतो भोजनावसरे सैन्धवपदेन लवणस्य युद्धावसरेऽश्वस्य च प्रत्ययः । प्रकरणादेः शक्तिनियामकत्वे शक्त्यैव निर्वाहे किं तात्पर्येणेति न वाच्यम्, असाच्छब्दादर्थद्वयविशेष्यको बोधो जायतेऽर्थद्वयशक्तिसत्त्वात्, तात्पर्यं तु क्वेति न ज्ञायत इत्यनुभवविरोधात् । अत एव पय आनयेत्यादेशे प्रकरणमजानतो दुग्धं जहं

---

१. 'सप्तम्यर्थः—' इत्यादिः 'पदार्थानामित्यर्थः' इत्यन्तः पाठः पुस्तकान्तरे नास्ति. २. 'तन्निरूपकाणां' पुस्तकान्तरे नास्ति.